

UOT 316.324:338.24

Həsənov R.T., Həsənlı A.R.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, Azərbaycan

rhasanov@rambler.ru, amalhasanli88@gmail.com

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ İQTİSADİYYATIN İDARƏ EDİLMƏSİNDƏ İNFORSASIYANIN ROLU VƏ İNFORSASIYA İQTİSADİYYATININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Məqalədə global iqtisadiyyatın mahiyyəti və onun idarə edilməsində informasiyanın rolu araşdırılır. İqtisadi informasiyanı və informasiya iqtisadiyyatını (xüsusilə, tranzitiv ölkələrdə) xarakterizə edən amillər göstərilir. Tədqiq edilən sahədə mövcud olan elmi nəzəriyyələr analiz edilir.

Açar sözlər: global iqtisadiyyat, tranzitiv iqtisadiyyat, iqtisadi informasiya, informasiya iqtisadiyyatı, simmetrik informasiya, asimmetrik informasiya.

Ötən əsrin sonlarından etibarən xüsusi ilə intensivləşən qloballaşmanın doğurduğu şəraiti, iqtisadi idarəetmə və təsərrüfatçılıq mexanizminə olan tələblərin təkamülü baxımından qiymətləndirdikdə **ilk mühüm nəticə**, liberal təsərrüfatçılıq mexanizminin yüksək səmərəliliyə malik olmasının hamılıqla qəbul edilməsidir. Bu mexanizmin səmərəliliyini şərtləndirən amillərə:

- idarəetmənin bütün səviyyələrində, geniş mənada anlaşılan iqtisadi resursların istifadəsində “qarşılıqlı əvəzləmənin” prioritetliyinin təsbit olunması;
- istehsalın beynəlmilləşməsinin (bütün müsbət və mənfi çalarları ilə birlikdə) və iqtisadi fəaliyyətin bütövlükdə virtuallaşmasının dərinləşməsi və adıləşməsi;
- iqtisadi inkişafın “avtonomluğunun” kəskin aşağı düşməsi, yəni səmərəli inkişafın kənar təsirlər olmadan mümkünsüzlüyünün və ya çətinliyinin, inkar olunmaz fakta çevrilməsi və s. kimi amillər aid edilir.

Dünyanın müasir inkişaf mərhələsinin yuxarıda ifadə olunan qiymətləndirmələrinin hər birinin geniş özünü təzahür spektri vardır. Lakin bu spektrlərin genişliyinə rəğmən, indi hətta olduqca müxtəlif sosial-ictimai strukturlu cəmiyyətə, resurs potensialına və inkişaf səviyyəsinə malik ölkələrin daha yüksək inkişafa nail olunması uğrunda birgə fəaliyyət istiqamətləri mövcuddur. Belə istiqamətlər dünyanın ümumi inkişaf səviyyəsi ilə paralel olaraq çoxalmaqdadır. Lakin ekoloji tarazlığın qorunması, yoxsulluqla mübarizə, hərbi-siyasi münaqişələrin həlli və s. kimi birgə fəaliyyət istiqamətləri ilə yanaşı, mühüm məsələlərdən biri cəmiyyətin informasiyaya olan tələbatının dolğun və adekvat təmin edilməsidir. Sonuncunun zəruriliyi və mümkünlüyü bir sıra amillərlə, o cümlədən iqtisadi inkişaf səviyyəsinin düzgün qiymətləndirilməsi və bu baxımdan, əhalinin hökumətdən və sahibkarlardan gözləntilərinin xarakterinin müəyyənləşdirilməsi, milli iqtisadi qanunvericilikdə şəffaflığın və hesabatlılığın zəruri səviyyəsinin təmin edilməsi və s. ilə şərtlənir. Fikrimizin daha dəqiq anlaşılması üçün sonuncu amilin daha ətraflı şərh olunmasını məqsədə uyğun hesab edirik. Məsələn, qanunvericilikdə bir sıra müvafiq hüquqi anlayışların verilməməsi və ya dolaşmaq verilməsi, müxtəlif hüquqi normaların formalaşmış və digər qanunvericilik aktlarında təsbit olunmuş anlamlardan fərqli mənalarda təkrarlanması və s. kimi xüsusiyyətlər iqtisadi fəaliyyətin nəticələrində ədalətli rəqabət şəraitinin pozulmasına səbəb olur.

Dünya təcrübəsi sübut edir ki, iqtisadi qanunvericilikdə və ona müvafiq idarəetmədə **hüquqi normaların diskresionluluğu** (yəni tənzimlənən prosesin müəyyən məqamlarında icraçıların fəaliyyətində geniş diapozonda seçim sərbəstliyinə malik olmaları); **yönəldici normaların çoxluğu** (bu və ya başqa normanın, xüsusilə qayda və müddətlərin müəyyənləşdirilməsinin digər qanunvericilik aktlarının öhdəsinə buraxılması); **koolliziyalı (ziddiyyətli) normaların tətbiqi** (eyni halda, müxtəlif mahiyyətli normaların istifadə olunması), mahiyyət etibarını ilə, digər fəsadlarla yanaşı, müxtəlif idarəetmə səviyyələrində ayrı-ayrı iqtisadi proseslər haqqında **asimmetrik informasiyaların yaranmasına** səbəb olur.

Azərbaycan Respublikasında isə yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, iqtisadi qanunvericilik aktlarını xarakterizə edən ən mühüm cəhətlərdən biri, belə demək mümkünsə, **iqtisadiyyatımızın tranzitivliyinin** yaratdığı şəraitdir. Ümumiyyətlə, iqtisadiyyatın keçid xarakteri, son dövrlərdə bir çox hallarda “əsas günahkar” kimi qəbul edilərək, iqtisadi idarəetmədə məqsədli və ya “dərək edilmədən” buraxılan səhvlərin bəraətləndirici qalxanına çevrilmişdir. Tranzitivlik xüsusiyyətinin təsirlərinə iqtisadi idarəetmənin və təsərrüfatçılıq mexanizminin, demək olar ki, əksər həlqələrində rast gəlinir və qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra hallarda belə xüsusiyyətlər özlüyündə obyektiv xarakter daşıyır. Məsələn, iqtisadiyyatın sektorial strukturunun təkamülünün dinamikliyi, iqtisadiyyatın sahə quruluşunun dayanıqlılığının zəifliyi, iqtisadi fəaliyyət sahələrində mənfəətliliyin dəyişməsinin və ona müvafiq olaraq vəsaitlərin və digər iqtisadi resursların sahələrarası axımının sürətlənməsi və s. kimi meyilləri dinamik dəyişmələrin yaratdığı obyektiv meyillər hesab etmək mümkündür. Lakin beynəlxalq və milli təcrübə göstərir ki, tranzitivliyin yaratdığı şərait qanunvericilikdə və təsərrüfatçılıq fəaliyyətində arzuolunan şəffaflıq və hesabatlılığın yaradılmasına ciddi əngəllər doğura bilər. Məsələn, Azərbaycanın müstəqilliyi dövründə qəbul edilmiş, demək olar ki, bütün iqtisadi qanunlarda “keçid müddəaları” və ya “keçid dövrü” anlayışları təsbit olunmaqla bu normativ aktların, xüsusilə prinsipial müddəaların tətbiqində “yumşaq eniş” üçün şərait yaradılmışdır. Bu, özünü qanunvericilik aktlarına, onların qəbulunun ertəsi günündən başlayaraq “zəruri düzəlişlər” tələb olunmasında göstərir.

Azərbaycanda **şərti** olaraq, iqtisadiyyatın tranzitivlik xarakterinin xüsusiyyətlərinə aid edilə biləcək və ölkəmizdə iqtisadiyyatın dövlət idarəetməsi təcrübəsində şəffaflıq və hesabatlılığa çox ciddi zərər vuran mühüm məqamlardan biri də, **bütövlükdə, iqtisadi proseslərin monitorinqi, uçotu və qiymətləndirilməsinin metodologiyası və statistikasının aparılması** üzrə mövcud yanaşmalar hesab olunmalıdır. Qeyd olunan şərtiliyin mahiyyəti ondadır ki, müvafiq metodologiya və statistik yanaşma bir növ planlı idarəetmə dövründən qalan miras kimi də dəyərləndirilə bilər.

Ölkəmizdə iqtisadi uçotun çağdaş durumu iqtisadi proseslərin “bircinsli” ölçülməsinə və qiymətləndirilməsinə əsas maneələrdən biridir. Bir çox hallarda mərkəzi idarəetmə orqanlarının, ayrı-ayrı ekspert və mütəxəssislərin iqtisadiyyatda baş verən proseslər haqqında fərqli şərtlərinin (bəzi hallarda isə bir – birini inkar edən şərtlərin) əsas səbəblərindən biri, məhz onların “geniş” mənada reprezentativ olmayan, qeyri-adekvat informasiya tutumlu iqtisadi parametrlərə istinad etməsi hesab olunmalıdır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, idarəetmə üzrə partnyorların yuxarıdakı səbəblərdən nəticə etibarını ilə fərqli informasiyalarla işləməsinin, liberal

bazar təsərrüfatçılıq modelinə xas – “informasiyanın asimmetrikliliyi” kimi xarakterizə olunan “bazar fiaskosu” ilə ciddi əlaqəsi yoxdur. Bununla belə, məşhur “İnformasiyanın dörd qanunu”nu nəzərə aldıqda yaranmış şəraitin zəruri informasiyanın obyektivliyinin ciddi şəkildə pozulmasına səbəb ola biləcəyi real görünür.

Tranzitiv iqtisadiyyatlı ölkələrdə sosial-iqtisadi proseslərin idarə olunması, son dövrlərdə, sanki yeni bir paradigma almışdır: iqtisadi açıqlığın artması, bir tərəfdən hökumətin iqtisadi proseslərə təsir imkanlarını azaldır, digər tərəfdən isə iqtisadiyyatın ictimailəşməsi və beynəlmilləşməsi inkişafın idarə olunmasında ictimai nəzarətin rolunu və demək olar ki, müvafiq informasiyanın rolunu hədsiz artırır. Son 1-2 il ərzində dünya iqtisadiyyatını bürümüş və getdikcə dərinləşən iqtisadi böhranın cari dərsləri sübut edir ki, iqtisadi idarəetmədə formalaşmış ifrat liberal dəyərlərə əsaslanan tənzimləmə konsepsiyalarına yenidən baxmağa böyük ehtiyac vardır. Belə vəziyyətdə isə iqtisadi sistemdə yaranan şərait və xüsusiyyətlərin, meydana gəlmiş və həllini tələb edən problemlərin aktuarial şərhə olduqca vacib hesab olunmalıdır.

Beynəlxalq iqtisadi böhranın ilk dərsləri sırasında yeni və ya nisbətən yeni nəzəri ideyalarla yanaşı, əhəmiyyətlik baxımından isə bəlkə də ön cərgələrdə, A.Smitin “bazarın gözəgörünməz əli” ideyası və “dövlətin gecə qoruqçusu olması” təklifinə yeni münasibət dayanır. Məsələn, məşhur C.Soros iddia edir ki, “Müasir böhranın səbəbləri kənarında deyil. Onun yaranmasını sistemin özü şərtləndirmişdir”. 2008-ci ildə dünya ölkələrinin, ilk növbədə, iqtisadi cəhətdən güclü ölkələrin böhrana qarşı mübarizəsinə rəğmən, riskləri bölüşdürmək əvəzinə, dünya maliyyə sistemi onları daha da artırır. Neoliberal ideyanın “görünməz əli” işləmir. Bu baxımdan, artıq bir çoxları C.Stiqlisin “bazarda görünməz əlin görünməməyinin səbəbi ondadır ki, belə əl burada yoxdur” fikrini dəstəkləyirlər. Doğrudur, əslində, liberal iqtisadi münasibətlərdə dövlətin tamamilə iştirak etmədiyini söyləmək olmaz. İqtisadçıların bir qismi “bazarın boşluqları” ilə “dövlət tənzimləməsinin boşluqlarının” eyni tərtibli olması kimi qiymətləndirməni daima müdafiə etməmişlər və biz də hesab edirik ki, bu doğru qiymətləndirmədir. Akademik L.Abalkinin fikrincə isə, “...Prinsip etibarlı ilə, dövlətin iqtisadiyyatda iştirakının zəruriliyinin əksi heç vaxt aktual olmayıb, həmişə belə iştirakın obyekt və subyektləri, əhatə dairəsi və sərhədləri, forma və üsulları, sosial dəyəri, meyilliyi və istiqamətləndirilməsi müzakirə predmeti olmuşdur”. Lakin nəzərə almaq vacibdir ki, iqtisadi idarəetmədə mühüm məsələlərdən biri məqsəd funksiyasının formalaşdırılmasıdır. Bu məsələnin universal həlli indiyədək yoxdur və təcrübədə ən çox istifadə olunan yanaşma Tinberqen bərabərsizliyinə və “prioritetlərin seçiminə” əsaslanan yanaşmadır.

Eyni zamanda müasir dövlət tənzimləməsi nəzəriyyəsinin əsasını qoymuş C.M Keynsin “Hadisələr və faktlar arasında müəyyən əlaqə var, lakin bu əlaqəni heç də həmişə ölçmək olmur” fikrinin doğruluğunu qəbul etmək olmaz. Təcrübə göstərir ki, iqtisadi informasiyanın keyfiyyətini artırmaqla, onun dolğunluğu, doğruluğu və şəffaflığını təmin etməklə yuxarıda qeyd edilən ölçməni təmin etmək olar.

İnformasiyanın dolğunluğu iqtisadi siyasətin bu hissəsində təsiri olan, ölçülən bütün parametrlərin analitik sintezi vasitəsi ilə təmin edilir. Doğrudur, burada əsas məqam məqsədin seçimindən və müvafiq analitiklərin bacarığından asılıdır. Faktiki olaraq, bu mərhələdə sintetik göstəricilərin üstünlük təşkil etdiyi yeni sistem formalaşdırılır.

İnformasiyanın doğruluğunu onun formalaşdırılması və ölçmə mənbələrinə görə qiymətləndirmək olar. Bu zaman ən vacibi müvafiq göstəricilərin qarşılıqlı uyğunluğu və bir-birini təsdiqləməsidir.

İnformasiyanın şəffaflığı onun dolğunluğunu və doğruluğunu ifadə edən xüsusiyyətlərin mövcudluğu və informasiyanın bütün maraqlı tərəflər üçün əlçatanlığı ilə müəyyənləşir.

Fikrimizcə, yuxarıda qeyd olunan xüsusiyyətlərə malik olan informasiyanın formalaşdırılması üçün aşağıdakıların həyata keçirilməsi vacibdir:

1. İqtisadiyyatın idarə edilməsi terminlərinin eyniliklə qəbul edilən qlossarisinin yaradılması;
2. İqtisadi informasiyanın standartlarının yaradılması;
3. İqtisadi qanunvericiliyin yeni informasiya standartları və qlossari ilə uyğunlaşdırılmasının təmin edilməsi.

Dünya iqtisadiyyatını bürümüş və özünün xarakteri və miqyasına görə “Böyük tənəzzül”lə müqayisə edilən müasir qlobal maliyyə-iqtisadi böhranının səbəblərini araşdıran çoxsaylı tədqiqat mərkəzləri, beynəlxalq iqtisadi qurumlar və ayrı-ayrı analitiklər böhranın baş verməsi səbəbləri sırasına iqtisadi proseslərin uzun müddət ərzində gedişi haqqında düzgün və dolğun məlumatların ortada olmaması və bu tip məlumatlara adekvat reaksiyaların vaxtında baş verməməsini aid edirlər. Ona görə də indi, dünya iqtisadiyyatının böhrandan sonrakı dövrdə idarə edilməsində aparılmalı olan ən zəruri tədbirlər sırasında iqtisadi inkişafın yeni statistik və analitik informasiya bazasının yaradılması aktual məsələ hesab edilir. Bu baxımdan, yeni informasiya standartlarının yaradılması, o cümlədən Beynəlxalq Valyuta Fondunun keçən əsrin 90-cı illərində Meksikada baş vermiş böhrandan sonra tətbiq etməyə başladığı “Məlumatların xüsusi yayılma standartları” və “Məlumatların ümumi yayılma standartları” təcrübəsinin genişləndirilməsi nəzərdə tutulur. İnformasiya standartlarının yaradılması yalnız mövcud göstəricilər sistemi üzrə məlumatların vaxtında, düzgün və tam toplanması ilə məhdudlaşmır, burada daha vacib məsələ iqtisadi inkişafın hər bir mərhələsində baş verənlərlə onların doğura biləcəyi nəticələrin əlaqələndirilməsi hesab olunur. Başqa sözlə, iqtisadi inkişafın qiymətləndirilməsində iqtisadi informasiyaya olan münasibətin köklü dəyişikliyi baş verir. Artıq bir çox tanınmış iqtisadçılar bu baxımdan iqtisadi proseslərdə, hətta atılan addımların nəticələrinin qeyri-müəyyənliyinin böyük olduğunu nəzərə alaraq belə proseslərin qiymətləndirilməsində, o cümlədən proqnozlaşdırılmasında hadisələrin ehtimallığına deyil, onların mümkünlüyü dərəcələrinə əsaslanmağı düzgün sayırlar. Başqa sözlə, iqtisadi inkişafın qiymətləndirilməsində qeyri-səlis məntiqə əsaslanan yanaşmaların, o cümlədən modelləşdirmənin tətbiqi getdikcə aktuallaşmaqdadır.

Beləliklə, çağdaş dünya iqtisadiyyatının inkişafında və o cümlədən iqtisadi nəzəriyyədə yeni iqtisadi paradigmanın konturları artıq görünməkdədir. Yeni paradigma “yeni iqtisadiyyat”, “informasiya iqtisadiyyatı” və s. kimi müxtəlif anlayışlarla, bir çox hallarda müxtəlif, ziddiyyətli və fikrimizcə, yanlış izah edilir. Belə yanlış izahların ən çox yayılmış nümunələrinə görə “yeni iqtisadiyyat” – “İnternet iqtisadiyyatıdır”. Digər tərəfdən bəziləri hesab edir ki, yeni iqtisadiyyat iqtisadi nəzəriyyənin əsas və fundamental prinsip və kateqoriyalarını gərəksiz edir, digərləri isə hesab edir ki, yeni iqtisadiyyat əslində heç bir yeni prinsip və ya qanunauyğunluq yaratmır, yalnız mövcud texnoloji yanaşmalarda informasiya

texnologiyaları üstünlük təşkil edir, başqa sözlə, sadəcə olaraq, indi bir texnoloji ukladın digəri ilə əvəzlənməsi baş verir. Lakin bu mövqeləri düzgün hesab etmək olmaz. Dünya Bankının yeni iqtisadiyyat haqqındakı konsepsiyasına görə, Yeni İqtisadiyyat elə iqtisadiyyatdır ki, burada innovasiya prosesi sosial-iqtisadi inkişafın əsas aparıcı qüvvəsinə çevrilir.

Kompyuter texnikasının və informasiya texnologiyalarının inkişafı nəinki insanların yeni fəaliyyət sahəsinin yaranmasına səbəb olmuşdur, bu, eyni zamanda, onların yaşayış imkanlarının, şəraitinin bütövlükdə dəyişməsinə gətirmişdir. Baş verən proseslərin qlobal xarakteri onların təhlili və qiymətləndirilməsinə yeni yanaşmalar tələb edir. Belə yeni yanaşma, fikrimizcə, informasiya paradıqmalı iqtisadi inkişaf modelinin qəbul edilməsi anlamına gətirilməlidir.

Məlum olduğu kimi, iqtisadi paradıqma dedikdə, sosial dəyərlər; o cümlədən istehsal, bölgü, maddi nemətlərin mənimsənilməsi və istehlakının xarakteri və strukturu da daxil olmaqla, cəmiyyətin iqtisadi sisteminin fəaliyyət qanunları və kateqoriyaları; ictimai və iqtisadi institutlar; iqtisadi proseslərin idarə olunmasının təsərrüfat mexanizmini əhatə edən əsas prinsiplər başa düşülür.

Bu baxımdan, informasiya paradıqması sosial dəyərlər sırasında təhsil və biliklərə malik olmanı ön cərgəyə çıxarır və bununla, Frensis Bekonun məşhur “Kim informasiyaya malikdirsə, dünyaya malikdir” fikri bir daha təsdiqlənir. İqtisadi nəzəriyyədə informasiya paradıqmasının yaranması, intellektual xidmətin yaranması hesabına iqtisadi fəaliyyətin yeni sahəsinin yaranmasına və bununla, iqtisadiyyatda struktur dəyişmələrinə səbəb olur. Yeni iqtisadi paradıqmada, təbii ki, əsas rol oynayan kateqoriya – informasiya kateqoriyasıdır. İqtisadiyyatın informasiyalaşması onun kompyuter texnikası və informasiya texnologiyaları əsasında texniki cəhətdən yeniləşməsi ilə yanaşı, informasiyanın mühüm əhəmiyyətli iqtisadi resursa çevrilməsi deməkdir.

İnformasiya iqtisadi resurs kimi aşağıdakı formalarda çıxış edir:

bazarın vəziyyətini xarakterizə edən (əmtəə və xidmətlərin qiymət səviyyələri və onların dəyişməsi dinamikası, qiymətli kağızların kursları, bank faizləri, birja kotirovkaları) **konyuktura məlumatları/informasiyaları**; əmtəə və xidmətlərin tələb və təklifi haqqında, onların xarakteri, rəqabət qabiliyyətliliyi, bazarın agentləri, idxal və ixrac, daxili və xarici bazarların qarşılıqlı təsirini əhatə edən məlumat toplusundan ibarət **kommersiya informasiyaları**; tərəfdaşların və bazardakı rəqiblərin tədiyyə və kredit qabiliyyətliliyi haqqında **maliyyə informasiyaları**; innovasiyalara şərait yaradan **elmi-texniki informasiyalar**; **statistik informasiyalar**; istehlakçıların prioritetlərinə və bazarlardakı şəraitə təsir edən **kütləvi informasiyalar** (qəzetlər, teleradio, İnternet və s.).

İnformasiya **əmtəə kimi** bir sıra özəl xüsusiyyətlərə malikdir: onun istehsalı şəbəkə xarakterlidir, yəni hər bir iştirakçı bu məhsula yeni məlumat əlavə etməklə onun yeni məhsula çevrilməsinə, daima zənginləşməsinə, daxilən ziddiyyətli olmayan tam və doğru informasiyanın yaranmasına səbəb olur, bu məhsulu, tələb olarsa, dəfələrlə satmaq olar, digər məhsullarla müqayisədə informasiya məhsulu üçün “limit faydalılığının azalması” qanunu işləmir, informasiya məhsulunun qiyməti onun hazırlanmasının maya dəyəri ilə müəyyənləşmir və s.

İnformasiya **kateqoriya kimi**, əhəmiyyətinə görə heç də zəif olmayan başqa bir kateqoriyanın – biliklərin əsasını təşkil edir. Bilik dərk olunmuş informasiyadır. Yeni

bilik zaman və təcrübə ilə sınaqdan çıxmış əsaslı informasiya olaraq elmi dünyagörüşün əsasını təşkil edir, elmi-texniki tərəqqinin inkişafını təmin edir və istehsal innovasiyaları formasında maddiləşir.

Biliyin unikallığını qiymətləndirən müasir menecmentin aparıcı nəzəriyyəçisi P.Drukerin fikrincə, “bir biznesi digərlərindən fərqləndirən əsas məqam müxtəlif sahələrə aid olan biliklərin iqtisadiyyat və menecmentin ayrı-ayrı sahələrində istifadə olunmasıdır.” Onun qənaətinə görə, pul və avadanlıqlar, əslində, heç nə ilə fərqlənmir, yalnız informasiya və ya bilik həlledici resurs ola bilər. Bir sıra mütəxəssislər isə yeni iqtisadiyyatın ən mühüm nailiyyətləri sırasına biznesin informasiya və fiziki tərkib hissələrinə ayrılmasını aid edir. Hesab olunur ki, əslində, belə yanaşma ənənəvi biznesdə də faydalıdır. Məsələn, məşhur Bill Qeyts hesab edir ki, “biznesin bir çox problemləri, əslində, informasiya problemidir, lakin heç kəs bu problemə layiqincə yanaşmır”.

İnformasiya paradiqmasını müasir sosial-iqtisadi sistemə tətbiq etməklə, bu sistemi cəmiyyətlə münasibətdə olduğu kimi, **informasiya iqtisadiyyatı** adlandırmaq olar. İnformasiya iqtisadiyyatını xarakterizə edən xüsusiyyətlərə: global xarakter; biliklərə istiqamətlənmə; innovasiya təbiəti; “istehlakçı – istehsalçı” münasibətlərinin dəyişməsi; əməyin yaradıcı, intellektual xarakteri aid edilir.

Mahiyyət etibarlı ilə informasiya iqtisadiyyatı bazar iqtisadiyyatı xüsusiyyətlərinə malikdir. Yəni burada istehlakçının müstəsna səlahiyyətləri təmin edilir, bazarda rəqabət mövcuddur, “görünməz əl” prinsipi işləyir və dövlət bazarın fəaliyyətinə müdaxilə etmir. Lakin sadalanan xüsusiyyətlərin reallaşdırılması özəlliklərə malikdir. Bu baxımdan, ən vacibi istehlakçının sərbəstliyinin təmin olunması hesab edilməlidir. Müvafiq bazarın xüsusiyyətləri baxımından istehlakçının sərbəstliyinin təmin olunmasında əsas məqam onun məhsul və bazar, həmçinin firmaların davranışı haqqında məlumatlılığıdır. Hesab olunur ki, burada mühüm problem **informasiyanın asimmetrikliyi** potensialı ilə bağlıdır. Asimmetrik informasiya nəzəriyyəsinə görə, istehlakçılar məlumatlılıq baxımından iki qismə ayrılır: simmetrik informasiyaya malik olan güclü istehlakçılar və asimmetrik informasiya şəraitində bazara uyğunlaşmağa çalışan digər istehlakçılar.

“Təmiz” mübadilə iqtisadiyyatında istehlakçı və onun davranışı “simmetrik informasiya” şəraitində qiymətləndirilir. Bu zaman hesab olunur ki, istehlakçı aşağıdakı 4 xüsusiyyətə malikdir:

- 1) onun istehlak çoxluğu əmtəə çoxluğunun alt çoxluğudur;
- 2) onun seçimi zövqü və istəyi ilə müəyyənləşir;
- 3) o əvvəlcədən müəyyən təminatla malikdir və bu təminat mövcud qiymətlər şəraitində onun rifahını tənzimləyir;
- 4) faydalılığın maksimumlaşdırılmasına istiqamətlənmiş rəşional istehlakçı istəyi onun təmin olunma səviyyəsi ilə məhdudlaşır.

İnformasiya o zaman simmetrik olur ki, qərar qəbulu zamanı bütün agentlərin qeyri-əminlik səviyyəsi eyni olsun. Həm obyektiv, həm də subyektiv informasiyanın ehtimallığı eynidir, sanki simmetriya təşkil edir. Obyektiv informasiya, adətən, bazarın bütün agentləri üçün simmetriya təşkil edir, ancaq subyektiv informasiya asimmetriya yaradır. Həmişə bazara uyğunlaşmağa çalışan istehlakçılar satıcılarla nisbətdə daha çox informasiyaya malik olur. Asimmetrik informasiya problemi XX əsrin 70-ci illərindən iqtisadi nəzəriyyədə müxtəlif praktiki nümunələrlə izah

edilir. Əsas nəticə ondan ibarətdir ki, asimmetrik informasiya şəraitində tərəfdaşlardan biri daha əlverişli imkanlara malikdir.

Asimmetrik informasiya konsepsiyası aşağıdakı nəticələrlə ifadə olunur:

1) əgər bazarda asimmetriya varsa, onda firmaya yalnız əmtəə və xidmətlərin satıcısı kimi, istehlakçıya isə əməyin və əmtəələrin alıcısı kimi baxmaq – düzgün deyil, bu halda bazar agentlərinin qarşılıqlı fəaliyyəti üçün yeni faktordan-onların məlumatlılığı faktorundan istifadə olunmalıdır;

2) simmetrik informasiya şəraitində istehlakçının davranışı kifayət qədər sadə aksiomlar toplusu ilə izah edilirsə, asimmetrik informasiya şəraitində istehlakçının davranışını onun müxtəlifliyi, çoxcəhətliliyi səbəbindən proqnozlaşdırmaq və tənzimləmək praktiki olaraq mümkün deyil, çünki bu zaman o, öz risklərini azaltmaq və maraqlarını müdafiə etmək üçün çox ehtiyatlı və düşünülmüş hərəkətlər edir;

3) simmetrik informasiya şəraitində istehlakçının davranışında özünə əminlik olduğundan “istehlakçı – bazar” vektoru fərddən bazara doğru istiqamətlənmiş olur, asimmetrik informasiya şəraitində isə agentlərin optimal davranışı onların qeyri-əminliyi ilə müəyyənləşir və münasibətlər vektoru bazardan istehlakçıya doğru istiqamətlənir;

4) istehlakçı mübadilə zamanı az və ya daha çox məlumatlıdırsa, kəmiyyət və qiymətlər kifayət qədər aşkar deyilsə, onda güclü istehlakçı haqqında danışmaq olmaz: belə ki, istehlakçı özünün əmin olmaması səbəbindən və digər agentlərin reaksiyaları baxımından şəraitə uyğunlaşmağa məhkumdur.

Asimmetrik informasiyanın bütün hallarının nəzərə alınması praktiki olaraq mümkün olmadığından onları aşağıdakı 4 qrupda birləşdirirlər:

- 1) tarazlığın rəasional gözlənilməsi;
- 2) mənəvi risklər;
- 3) passiv seçim;
- 4) axtarış.

Birinci qrupa insanların proqnoz modellərinə əsasən davranış halları aid edilir. Bu halda modellərin rolu ikilidir: bir tərəfdən onlar davranışın proqnozlaşdırılmasına xidmət edir; digər tərəfdən isə bu davranışı əvvəlcədən müəyyənləşdirir və onu tənzimləyir. Belə yanaşma tərəfdarları hesab edir ki, həm hökumət, həm də fərdlər səviyyəsində bütün mümkün informasiyaların istifadə olunması rəasional gözləmələri daha böyük ehtimallıdır. Lakin bu yanaşmanın əleyhdarları hesab edir ki, əvvəla, belə informasiyanın əldə edilməsi kifayət qədər baha başa gəlir, ikincisi, çəkilməmiş zəhmət itə bilər, çünki informasiya onun əldə edildiyi məqamda öz aktuallığını itirir.

Mənəvi risklər müəyyən şərtlər daxilində ödəmələrin alınması zamanı yarana bilər, çünki həmin şərtlər bilərəkdən və ya təsadüfən dəyişə bilər. Passiv seçim isə ondan ibarətdir ki, böyük qrup insanların eyni şərtlərdən yararlanması fərqli ola bilər. Axtarış modelində isə bazar qiymətləri müqayisə edilir və ilk növbədə keyfiyyət meyarları nəzərə alınır. Adətən, hesab olunur ki, keyfiyyət, ilk növbədə qiymətdə əks olunur.

İqtisadi nəzəriyyənin informasiya paradigması əsas iqtisadi kateqoriyaların dinamikası və məzmununun dəyişmələrini tədqiq etməyə, iqtisadi indikatorların böyük qrupunun proqnoz əhəmiyyətini və mühümlüyünün dəyişməsini qiymətləndirməyə imkan yaradır. İnformasiya iqtisadiyyatında ənənəvi mahiyyəti daha tez

dəyişən iqtisadi kateqoriyalar aşağıdakılar hesab olunur: dəyər, faydalılıq, kapital, istehlak, istehsal və mülkiyyət münasibətləri.

Bir sıra tədqiqatçıların fikrincə, informasiya iqtisadiyyatında istehsalın maddi elementlərinin yığımı yox, bilik və müxtəlif informasiyaların yığımı baş verir. Ənənəvi olaraq iqtisadiyyatın əsas birləşdirici ideyası olan yığım prosesi öz yerini kommunikasiyalara verir. Bu, ilk növbədə, onunla əlaqədardır ki, elmi-texniki tərəqqi inkişaf etdikcə kapitalın da sürəti artır. Ona görə də investisiyaların müxtəlif istiqamətlərə paylanması baş verir və pulun yeni texnologiyalara qoyulması imkanları artır.

Beləliklə, deyilənləri ümumiləşdirərək, qeyd etmək olar ki:

- 1) müasir qloballaşma şəraitində iqtisadiyyatın idarə edilməsində informasiyanın rolu sürətlə artır və onun xarakterinə olan tələb dəyişir;
- 2) informasiya iqtisadiyyatı iqtisadi resurs kimi çıxış edən informasiya kateqoriyasını ön sıraya çıxarır;
- 3) iqtisadi sistemin bütün həlqələrində baş verən dəyişikliklər yeni informasiya paradigmasına əsaslanan informasiya iqtisadiyyatının yaranmasını təsdiqləyir;
- 4) informasiya paradigması bazarın fəaliyyətinin bütün prinsiplərinin, xüsusilə istehlakçıların əmtəə və xidmətlər bazarında davranışı prinsiplərində olan dəyişmələri əks etdirir və istehlakçının məlumatlılığını ilk sıraya çıxarır.

Hesab olunur ki, informasiya paradigmasının tətbiqi, fundamental iqtisadi kateqoriyaların indiyədək məlum olmayan cəhətlərini aşkar etməklə, yeni şəraitdə iqtisadi sistemin inkişaf qanunlarını müəyyənləşdirməyə və bütövlükdə, iqtisadiyyatın və dövlətin idarə olunması prinsiplərini müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Ədəbiyyat

1. Абалкин Л.И. Курс переходной экономики, Москва, 1997
2. Апатова И.В. Информационная парадигма экономической теории, Ученые записки Университета им. В.Вернадского, серия «Экономика», том 19 (58), 2006
3. Гасанов Р. Управленческие особенности транзитивных экономик (на примере Азербайджанской Республики) “Кавказ и глобализация”, том 3, выпуск 1, 2009, SA& CC Press, Швеция
4. Государственное регулирование рыночной экономики. Под ред. Столярова И.И. М. 2001
5. Друкер П. Задачи менеджмента в 21-ом веке, М. 2006
6. Родрик Д. Многочисленные рецепты экономического роста, ИА АКИпресс, 2008 (<http://www.akipress.org>).
7. Товстых Л.Е. Новая информационная экономика, “Креативная экономика”, № 4. 2007

УДК 316.324:338.24

Гасанов Р.Т., Гасанли А.Р.

Азербайджанский Государственный Экономический Университет,
Баку, Азербайджан

rhasanov@rambler.ru, amalhasanli88@gmail.com

**Роль информации в управлении экономикой в условиях глобализации
и особенности информационной экономики**

В данной статье исследуются суть глобальной экономики и роль информации в ее управлении. Рассматриваются факторы, характеризующие экономическую информацию и информационную экономику. Анализируются существующие научные теории в исследуемой области.

Ключевые слова: глобальная экономика, транзитивная экономика, экономическая информация, информационная экономика, симметрическая информация, ассиметрическая информация.

Hasanov R.T., Hasanli A.R.

Azerbaijan State Economic University, Baku, Azerbaijan

rhasanov@rambler.ru, amalhasanli88@gmail.com

**Information role in the management of economy in a globalization
condition and information economy features**

The essence of global economy and information role in the management of economy are investigated in the article. Factors characterizing economic information and information economy are looked though. Scientific theories existing in investigating sphere are analyzed.

Key words: global economy, transitive economy, economic information, information economy, symmetric information, asymmetric information.